

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Аркуша Лариса Ігорівна

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗНАЧЕННЯ МЕТОДУ СПОСТЕРЕЖЕННЯ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

В умовах різноманітних викликів з боку злочинного світу, проявами яких стає посилення злочинного впливу на різні сферах суспільної діяльності (від фінансово-кредитної та банківської сфери до зовнішньоекономічної сфери та сфери телекомунікацій), виникає необхідність у злагодженій системі методів, заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, серед яких метод спостереження стає найбільш дієвим та результативним.

Спираючись на досягнення психології, вчені-криміналісти розробили науково обґрунтовані прийоми та методи спостереження, які за сферою застосування розмежовуються на власне методи спостереження і особливості використання його результатів у досудовому слідстві.

Зберігає своє значення запропонований І. М. Лузгіним розподіл умов, у яких слідчий застосовує метод спостереження, залежно від чинників, які обумовлюють процес і результати спостереження, зміст і цілі слідчих (розшукових) дій, на сприятливі і несприятливі [2, с. 372]. До несприятливих умов спостереження відносять: бракування часу, наявність об'єктів і обстановки на місці проведення слідчої (розшукової) дії, які викликають негативні емоції; протидія осіб, не зацікавлених у встановленні істини, і інші обставини, що викликають у слідчого стан підвищеної психічної напруженості і в наслідок цього негативно впливають на ефективність його діяльності. Понизити рівень їх

негативної дії допомагає самоспостереження з боку слідчого, за допомогою якого він примушує себе не реагувати емоційно на перешкоди, а, помітивши у собі стан втоми, тривоги, сильного хвилювання, роздратування, вчасно нейтралізує їх, намагаючись не показувати їх оточенню.

Результати застосування методу спостереження мають як орієнтує, так і доказове значення. Якщо в результаті застосування методу спостереження при проведенні вербальних слідчих (розшукових) дій, слідчий отримує інформацію про особу і поведінку їх учасників, яку використовує для забезпечення індивідуального підходу до них, для визначення тактики проведення подальших слідчих (розшукових) дій з їх участю і лінії своєї поведінки, то результатом спостереження слідчого в ході невербальної слідчої (розшукової) дії є отримання, головним чином, візуальної характеристики об'єктів, які мають значення для досудового слідства.

Цілеспрямоване спостереження слідчого, оперативного працівника, судді, носить аналітико-синтетичний характер. Ці суб'єкти не просто спостерігають предмети і явища, вони аналізують факти, концентруючи увагу на істотних для розслідування фактах, виділяючи їх з множини інших, подумки пояснюючи можливі зв'язки між ними, шукаючи підтвердження або спростування своїх припущень.

Аналітико-синтетичний характер спостереження як методу пізнання в розслідуванні пояснюється діалектикою процесу пізнання.

Маючи специфічні риси, спостереження в криміналістиці в той же час підпорядковано єдиним законам діалектики, які мають загальний характер. Воно здійснюється за допомогою аналітичного розгляду фактів, що характеризують кримінальне правопорушення; виявлення ознак, що характеризують кримінальне правопорушення і дозволяють розкрити зовнішні і внутрішні зв'язки між предметами і явищами, правильно кваліфікувати дії винного і вирішити інші спеціальні завдання. Тільки таким шляхом слідчий і інші суб'єкти в змозі скласти на цій підставі цілісне уявлення про подію.

Подібно до того, як для з'ясування тексту недостатньо розуміти значення окремих слів, знаків, а іноді цілих пропозицій, необхідно встановлювати взаємозв'язок між окремими елементами тексту і їх значення в певному поєднанні, так і для цілеспрямованого спостереження недостатньо сприйняття окремих предметів, що утворюють, наприклад обстановку на місці події, а потрібне з'ясування їх взаємного зв'язку, походження, відношення до події кримінального правопорушення.

Аналітико-синтетичне спостереження повинне відрізнятися зосередженістю, внутрішньою організованістю, безперервним самоконтролем.

Зосередженість при спостереженні тактично забезпечується правильним визначенням кола об'єктів спостереження, отриманням необхідної інформації про характер об'єкту, хоч би про його загальні властивості, і відповідно чітким з'ясуванням завдань спостереження.

Внутрішня організованість спостереження досягається планомірністю дій, системою спостереження від загального до окремого і від окремих ознак до загальної характеристики об'єкту, виділенням етапів спостереження, повторністю актів спостереження, умінням відключатися від зовнішніх несприятливих чинників, розумним чергуванням напруги і відпочинку, наполегливістю в досягненні мети, емоційною стриманістю, самодисципліною.

Безперервний самоконтроль забезпечується здатністю суб'єкта спостереження критично оцінювати результати спостереження, постійно ставити перед собою питання і шукати на них відповіді, виходячи з властивостей предметів і явищ.

З урахуванням вищевикладеного, під спостереженням як методом збирання, дослідження і оцінки доказів, можливо розуміти, умисне, цілеспрямоване, планомірне, систематичне сприйняття за допомогою чуттєвих відчуттів (зорових, слухових, дотикових, нюхових), а в деяких випадках і із застосуванням необхідних техніко-криміналістичних засобів, людей і їх дій, стаціонарних і мобільних об'єктів, подій і обставин, пов'язаних з ними, що носить за своєю суттю аналітико-синтетичний характер, забезпечує збирання,

дослідження і оцінку доказової інформації, необхідної для вирішення завдань кримінального судочинства.

Особливістю цілеспрямованого спостереження є фіксація його результатів в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом, і відповідно до рекомендованих криміналістикою правил. Слідчий або інший суб'єкт спостерігає предмети і явища, так чи інакше пов'язані з кримінальним правопорушенням, передусім для того, щоб зібрати докази. Тому результати цілеспрямованого спостереження, здійснюваного у рамках слідчих (розшукових) дій, отримують словесне вираження. Вони можуть бути виражені і у виді схем, графіків, замальовок і ін., але лише так, щоб їх значення могло бути осмислене в мовній формі, трансформоване в певних поняттях. У зв'язку з цим безперечно перевагу має фотографування і відеозапис, які досить повно і безпосередньо передають зміст і форму предмета або явища для різних суб'єктів спостереження і кримінального процесу, і які за можливістю повинні максимально використовуватися при проведенні тих або інших слідчих (розшукових) і оперативно-розшукових заходів.

Оскільки спостереження в процесі розслідування пов'язане з пошуком і дослідженням доказів, його результати використовуються і для удосконалення тактики виявлення та розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Фіксація результатів спостереження при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій має вибіркового характеру. Слідчий (або інша особа) фіксує лише те, що безперечно має або імовірно може мати доказове значення. Багато спостережуваних ним обставин не відображаються в процесуальних документах, якщо не мають доказового значення, але активно використовуються для ухвалення тактичних рішень, побудови версій, збагачують досвід і знання слідчого та працівника оперативного підрозділу.

Від професійності суб'єкта спостереження і умілого використання отриманої шляхом спостереження інформації, часом залежить не лише успіх допиту, іншої дії або заходу, але і перспектива виявлення і розкриття кримінального правопорушення.

Універсальність, порівняльна простота, доступність, економічність і інші переваги методу спостереження очевидні. Також очевидно і значення результатів його застосування при вирішенні найрізноманітніших завдань.

Жодна з процесуальних і непроцесуальних дій зі збирання і використання інформації не обходиться без цього методу.

Будь-який метод пізнання пред'являє деякі вимоги до дослідження, які можуть бути виражені в системі правил. Так і метод спостереження застосовується за певною процедурою, висвітленою в спеціальній психологічній і соціологічній літературі [1, С. 227-229; 5, с. 111-112; 3, с. 12-31]. Спираючись на рекомендації, які містяться в ній, з урахуванням виділеної раніше специфіки методу спостереження, стає можливим сформулювати методіку спостереження, визначену П.П. Царенко як найбільш доцільне поєднання загальних принципів, умов, рекомендацій, пов'язаних з використанням спостереження як методу збирання, дослідження і оцінки доказів, який складається з послідовних етапів його підготовки, організації і проведення [4, с. 23-24]:

а) до початку слідчої (розшукової) дії організувати спостереження: визначити завдання, уточнити об'єкти спостереження, вибрати центральну точку спостереження;

б) намітити для себе план і програму (чи схему) спостереження, хоч би подумки;

в) у ході слідчої (розшукової) дії безпосередньо здійснити програму спостереження за розрахованою схемою відповідно до поставлених завдань і з урахуванням слідчої ситуації;

г) зафіксувати результати спостереження в процесі проведення слідчої (розшукової) дії або після її завершення в протоколі слідчої (розшукової) дії, за допомогою техніко-криміналістичних засобів фіксації, у чорнових супутніх записах або у пам'яті;

д) дати оцінку отриманим даним, інтерпретувати результати спостереження для використання їх при подальшому розслідуванні.

Стосовно кожної слідчої (розшукової) дії методика спостереження індивідуалізується у вигляді відповідного алгоритму спостереження.

Обізнаність населення та сучасне інформаційне забезпечення стосовно гласних та негласних методів слідчої і оперативно-розшукової діяльності, зростання рівня професіоналізму злочинців, використання ними сучасних технічних засобів, наявність у них власних можливості застосування означеного методу, ускладнюють умови застосування методу спостереження у протидії проявам злочинної діяльності, що зумовлює необхідність удосконалення нормативно-правових актів з урахуванням наявного досвіду.

Список використаних джерел:

1. Климов Е. А. Общая психология. Общетеоретический курс. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. С. 227-229.
2. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09. М.: Высшая школа МООП СССР, 1968. Том второй. С. 372.
3. Пригунов П.Я., Грінін С.В., Тронько О.В. Візуальне виявлення можливого спостереження співробітниками правоохоронних органів у процесі професійної діяльності: навч.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2022. 326 с.
4. Царенко П. П. Наблюдение как метод собирания, исследования и оценки доказательств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Саратов: СГАП, 2002. С. 23-24.
5. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. М.: Наука, 1987. С. 111-112.